בשמים של אנטוכיא — הוא עיקר סחורתן, ואשה שהכניסה לבעלה שום מהם — הרי הן ככספים להוסיף שליש. פרנא — ריוח שליש. תותבי דבי מכסי — שמלות של אותו מקום. אשלי מבליס. ארנקי דמחוזא — כיסין מלאין מעות. פרנא — לזה שמעתי כתובה מנכסי יתומים, ולא אמרינן מטלטלי דיתמי לא משתעבדי לבעל חוב. אסמכתייהו עלייהו — וגניין מטלטלי כי הני, שהן להן במקום קרקעות, לפי שבעלי סחורה הם. דשקלי להו — הנשים המלמנות והגרושות שנותנות כתובתן. אארעא הוא — ואין גובות אלא מן הקרקע מן היתומים.

משנה וכן המשיא את היתומה — גבאי צדקה.

גמרא זוזי פשיטי — זוזי מדינה, שמונה מהן זוז זורי. להתפרנס — מזונות של צדקה.

תוספות

גמלים של ערביא אשה גובה פרנא מהם — פירש בקונטרס: ריוח שליש, שהם ככספים, שמוסיף הבעל שליש. וקשה לרבינו תם: דהוה ליה למימר הרי הן ככספים, כדקאמר רבי יאני! ונראה לו, דבכתובה איירי, שהאשה גובה כתובתה מהן, דאסמכתייהו עלייהו, כמו שפירש בקונטרס עצמו גבי ארנקי דמחוזא. ומכאן פוסקין דמטלטלי דידן משתעבדי לכתובה, דהוו כגמלים דערביא ואשלי דקמחוניא דאסמכתייהו עלייהו. ואין נראה לרבינו תם: דאי כקרקע דמו כהני דשמעתתא, אם כן אם מכרם הבעל תוציא אשתו מיד הלקוחות לאחר מותו. ואם כן לדבריהם בטלה תקנת השוק! אלא, מחמת תקנת הגאונים גביא ממטלטלי דיתמי, כמו שכתוב בכתב רב שרירא גאון.

אמר אביי חמשים זוזי פשיטי כו' — ואם תאמר: אמאי איצטריך למיפשט ממתניתין? תפשוט מדרב יהודה אמר רב, דאמר בפרק קמא דקדושין (יא,ב): בשל דבריהם — כסף מדינה! ויש לומר: דרב יהודה לא נתן סימן אלא אסילעין לחודייהו, ולא אזוזי ואמנה. דהא אמרינן ב"החובל" (בבא קמא צ,א): התוקע לחבירו באזנו — נותן לו סלע, רבי יוסי הגלילי אומר: מנה. ואמרינן: מאי מנה — מנה צורי תנן, או מנה מדינה תנן? ופשט דמנה צורי תנן. ולא פריך מדרב יהודה. וכתובה נמי, אפילו למאן דאמר כתובה דרבנן — הוי מאתים זוז צוריים, כמו למאן דאמר דאורייתא, דלא פליגי (כתובות קי,ב) אלא בנשא אשה בארץ ישראל וגירשה בקפוטקיא. אם נותן ממעות ארץ ישראל או ממעות קפוטקיא. וכן מנה דאלמנה דהוי לכולי עלמא דרבנן הוי מנה צורי, כדמשמע בפרק קמא (כתובות יב,ב) גבי בית דין של כהנים גובים כו', דכתובת אלמנה מחצה כשל תורה.

ב אגב דברים אלה בהערכת חפצים העשויים לשמש במסחר, אמר ר' ינאי: בשמים של אנטוכיא — הרי הן ככספים. משום שבאנטיוכיא היו עושים מסחר בהם, וכאשר אשה מכניסה אותם בנדוניה יש לדון בהם כאילו הכניסה לו כסף מזומן. וכיוצא בזה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: גמלים של ערביא (של עֲרָב) — אשה גובה פרנא (כתובה) מהם. משום ששם הם נושאים ונותנים בהם, והריהם כמו כספים במקום אחר. וכיוצא בזה אמר רב פפי: הני תותבי דבי מכסי [אותן השמלות של בי מכסי] אשה גובה פרנא מהם, משום שזה היה מסחרם. ואמר רב פפי: הני שקי דרודיא, ואשלי דקמחוניא [אותם השקים של המקום רודיא, והחבלים של המקום קמחוניא] כיון שמסחרם היה בדברים אלה — אשה גובה פרנא מהן. אמר רבא: מריש הוה אמינא [מתחילה הייתי אומר] הני ארנקי דמחוזא [אותם ארנקי כספים של מחוזא] אשה גובה פרנא מהם מאי טעמא [ומה טעם]? אסמכתייהו עלייהו [הם סומכים עליהם] ודינם כמו קרקעות במקום אחר, כיון דחזאי דשקלי להו ונפקי [כיון שראיתי שהן לוקחות אותם ויוצאות], וכי משכחי ארעא זבני בהו [וכאשר הם מוצאים קרקע הם קונים בהם] ואינם משאירים את הכסף במזומן, אמינא אסמכתייהו אארעא הוא [אמרתי שגם הם נשענים ונסמכים על הקרקע] ולא על מטלטלים אלה.

ג משנה המשיא את בתו סתם בלי לפרש כמה נדוניה הוא נותן — לא יפחות לה מחמשים זוז. פסק להכניסה ערומה שאמר שאינו נותן לה דבר, לא יאמר הבעל "כשאכניסנה לביתי אכסנה בכסותי", אלא מפני הכבוד מכסה ונותן לה בגדים הראויים לה בעודה בבית אביה, וכך היא מגיעה אליו. וכן המשיא את היתומה — לא יפחות לה גבאי הצדקה מחמשים זוז לנדוניה, אם יש בכיס של צדקה יותר כסף — מפרנסין אותה בנדוניה ובשאר צרכיה לפי כבודה.

ד גמרא אמר אביי: חמישים זוז שאמרנו הם חמשים זוזי פשיטי (דינרי מדינה) שכל אחד מהם שווה שמינית של זוז (דינר) רגיל. ממאי — מדקתני סיפא [ממה אני יודע שכך הוא — ממה ששנה בסופה]: אם יש בכיס — מפרנסין אותה לפי כבודה. ואמרינן [ואמרנו] מאי [מה] פירושו של כיס זה? אמר רחבה: הכוונה היא ארנקי של צדקה. ואי סלקא דעתין [ואם עולה על דעתנו] לומר שכוונתו חמשים זוזי ממש, דינרים רגילים אם יש בכיס כמה יהבינן לה [כמה אנו נותנים לה]? שהרי חמישים דינר הם סכום גדול לתת בתורת צדקה. אלא שמע מינה [למד מכאן] שחמשים זוז — הם זוזי פשיטי [זוזי מדינה]. תנו רבנן [שנו חכמים]: יתום ויתומה שבאו להתפרנס מן הצדקה — מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום. וטעמו של דבר — מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים, ואין אשה דרכה לחזור, ולכן צורכה גדול יותר. יתום ויתומה

ב אָמַר רַבִּי יַנַּאי: בְּשָׂמִים שֶׁל אַנְטוֹכְיָא הֲרֵי הֵן כְּכְסָפִים. אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: גְּמַלִּים שֶׁל עֲרָבְיָא אִשָּׁה גּוֹבָה פָּרְנָא מֵהֶם. אָמַר רַב פַּפִּי: הָנֵי תּוֹתְבֵי דְּבֵי מִכְסֵי — אִשָּׁה גּוֹבָה פָּרְנָא מֵהֶם. וַאֲמַר רַב פַּפִּי הָנֵי שַׁקֵּי דְּרוֹדְיָא וְאַשְׁלֵי דְּקִמְחוֹנְיָא אִשָּׁה גּוֹבָה פָּרְנָא מֵהֶן, אָמַר רָבָא: מֵרֵישׁ הַוָּה אָמִינָא הָנֵי אַרְנְקֵי דְּמְחוֹזָא אִשָּׁה גּוֹבָה פָּרְנָא מֵהֶם, מַאי טַעְמָא — אַסְמַכְתַּיְיהוּ עֲלַיְיהוּ, כֵּיוָן דַּחֲזַאי דְּשָׁקְלֵי לְהוּ וְנָפְקֵי, וְכִי מַשְׁכְּחֵי אַרְעָא זַבְנֵי בְּהוּ — אָמִינָא: אַסְמַכְתַּיְיהוּ אַאַרְעָא הוּא.

ג משנה הַמַּשִּׂיא אֶת בִּתּוֹ סְתָם — לֹא יִפְחוֹת לָהּ מֵחֲמִשִּׁים זוּז. פָּסַק לְהַכְנִיסָהּ עֲרוּמָּה — לֹא יֹאמַר הַבַּעַל — כְּשֶׁאַכְנִיסֶנָּה לְבֵיתִי אֲכַסֶּנָּה בִּכְסוּתִי, אֶלָּא מְכַסֶּה וְעוֹדָהּ בְּבֵית אָבִיהָ. וְכֵן הַמַּשִּׂיא אֶת הַיְתוֹמָה — לֹא יִפְחוֹת לָהּ מֵחֲמִשִּׁים זוּז, אִם יֵשׁ בַּכִּיס — מְפַרְנְסִין אוֹתָהּ לְפִי כְבוֹדָהּ.

ד גמרא אָמַר אַבָּיֵי: חֲמִשִּׁים זוּזֵי פְּשִׁיטֵי. מִמַּאי — מִדְּקָתָנֵי סֵיפָא: אִם יֵשׁ בַּכִּיס — מְפַרְנְסִין אוֹתָהּ לְפִי כְבוֹדָהּ. וְאָמְרִינַן: מַאי כִּיס? אָמַר רַחֲבָה: אַרְנָקִי שֶׁל צְדָקָה. וְאִי סָלְקָא דַּעְתִּין חֲמִשִּׁים זוּזֵי מַמָּשׁ — אִם יֵשׁ בַּכִּיס כַּמָּה יָהֲבִינַן לָהּ? אֶלָּא שְׁמַע מִינָּהּ חֲמִשִּׁים זוּזֵי פְּשִׁיטֵי. תָּנוּ רַבָּנַן: יִתּוֹם וְיִתּוֹמָה שֶׁבָּאוּ לְהִתְפַּרְנֵס — מְפַרְנְסִין אֶת הַיְתוֹמָה, וְאַחַר כָּךְ מְפַרְנְסִין אֶת הַיָּתוֹם, מִפְּנֵי שֶׁהָאִישׁ דַּרְכּוֹ לַחֲזוֹר עַל הַפְּתָחִים, וְאֵין אִשָּׁה דַּרְכָּהּ לַחֲזוֹר. יִתּוֹם וְיִתּוֹמָה

עיונים

גמלים של ערביא רש"י מסביר כי ברוב המקרים הללו "גובה פרנא מהם" הכוונה שהם נידונים ככספים, שאם האשה מכניסה את אלה בנדוניה מוסיפים לה שליש. וכתב בשטמ"ק להצדיק את שיטת רש"י כי באופן זה מובן יפה הקשרם של הדברים (ועיי"ש). אכן, כמעט כל הראשונים (למן רב נטרונאי גאון עד לתלמידי הרמב"ן ואחרים) מסבירים (כמובא בשם ר"ת בתוס' ד"ה גמלים) כי הכוונה היא שכיון שעיקר מסחרם ועיסוקם הוא באלה הרי הם כקרקעות והאשה גובה כתובתה מהם. וראו בדברים אלה את הבסיס העקרוני לתקנת הגאונים שתגבה כתובה אף ממטלטלים (וראה ב"אורח ההלכה").

ארנקי דמחוזא רש"י מפרש שהכוונה היא לארנקי כספים, לומר שאף שהיו עוסקים במסחר עדיין עיקר סמיכתם הוא על הקרקעות, כנכס שיש לו אחריות. אכן, המאירי מסביר ארנקי של מחוזא — שהיו עושים במחוזא ארנקים, ובהם היו מתעסקים כמו אשלי דקמחוניא וכו'.

המשיא את בתו סתם הרמב"ם פירש שעיקר הכוונה הוא לא לכל ענין נדוניה אלא בעיקר לכסות שנותן לה. וראה באיילת אהבים שכתב שהוא כמפורש במשנה שאף העני בישראל מחוייב לתת לאשתו כדי חמישים זוז לצורכי כסותה לשנה. ולפי זה אף האב נותן לבתו סכום זה לנישואיה (וראה בבית יוסף). והטור כתב שסכום זה הוא בעני שבישראל אבל העשיר חייב להוסיף על כך. והרמב"ם לא כתב בלשון חתוכה כזו, אלא שאמר שראוי לעשיר שירבה. ובשלטי הגבורים סבור שאף העשיר אינו חייב להוסיף יותר מסכום זה.

אכסנה בכסותי בתלמוד הירושלמי דן האם יש לראות בביטוי "ערומה" רק ביטוי של הגזמה בלבד, לומר שלא אכפת לו באיזה לבושים תבוא, או שיש בכך דיוק לשון שאין האב מחוייב לתת לה ממש שום בגד. וראה במלא"ש שרצה לדייק מן הלשון "בכסותי" כדי ללמד שהבעל טוען שאם ילבישנה בבית אביה יתן לה כמנהג בית האב, אבל רק בביתו יתן לה כסות הראויה לפי כבודו. ובפשטות הדברים נראה שהבעל רוצה על ידי הדברים הללו לקבל מן האב לפחות לבושים פשוטים אחדים.

אם יש בכיס בירושלמי יש מחלוקת אמוראים מה עושים אם אין בכיס כדי סכום זה. האם הכוונה היא שגבאי הצדקה חייבים ללוות כדי להשלים לפחות לסכום זה, או רק שאם היה בדיוק סכום זה יתנו את כולו ולא יחששו שמא לא ישאר כלום לצדקה אחרת. וכבר הסתפק בכך להלכה רה"ג, וראה ב"אורח ההלכה".

שבאו להתפרנס יש מסבירים שהכוונה היא לכסות דווקא, שלענין זה מקדימים את האשה לכל הדעות (רשב"א, וכן מובא במאירי). ודעת רוב הפוסקים שהכוונה היא בין לענין מזונות ובין לענין כסות. והסבירו שמה שאמרו שהאיש קודם לאשה להחיות אינו שייך לענין צדקה אלא במקום שיש אפשרות להציל רק אחד מהם (רי"ד). וראה בבית יוסף שהוכיח כן גם מדברי הרמב"ם.

האיש דרכו לחזור המסבירים שהכוונה היא לענין כסות בלבד אומרים שדרכו של האיש לחזור על הפתחים אף בשביל כסות, אבל האשה אין דרכה לחזור בשביל כך. ויש שהביאו בשם הגאונים שהרבר קשור לענין נישואין (ונראה שהם גרסו רק "לחזור"), שכיון שאין דרך האשה לחזר אחר האיש, אם מזדמנת לה הצעת נישואין יש לדאוג לה לפרנסתה קודם, שמא לא יזדמן לה שידוך מתאים אחר, מה שאין כן באיש.

אורח ההלכה

גמלים של ערביא וכו' תקנו הגאונים שתהא האשה גובה את כתובתה אף ממטלטלים, לפי שרוב ישראל בזמן הזה אין להם קרקעות והם נסמכים על המטלטלים. ופשטה תקנה זו בכל ישראל, וכן כותבים בנוסח הכתובות, הן לגבי עיקר הן לגבי תוספת והן לשאר תנאי כתובה (חוץ מכתובת בנין דיכרין). וכתב במ"מ (וכן הרבה ראשונים) שמדברי הגמרא בענין גמלים וכו' רואים את הבסיס הראשון לתקנה זו, שהגאונים הרחיבו אותה ועשו אותה תקנה כללית. (רמב"ם ספר נשים הלכות אישות פט"ז ה"ז. שו"ע אה"ע ק, א).

המשיא את בתו סתם וכו' אמרו חכמים שיתן אדם מנכסיו לבתו כשמשיאה, וזה הנקרא פרנסה. והמשיא את בתו סתם לא יפחת לה מכסות שפוסקים לאשת עני שבישראל. וסכום זה נקבע כאשר האב הוא עני, אבל העשיר ראוי שיוסיף לבתו כדי עושרו. כמשנה. (רמב"ם שם פ"כ ה"א. שו"ע שם נח, א).

פסק להכניסה ערומה פסק האב עם החתן להכניסה ערומה, לא יאמר הבעל לכשאכניסנה לביתי אכסנה, אלא נותן לה כסותה בעודה בבית אביה. כמשנה. (רמב"ם שם ה"ב. שו"ע שם סעיף ב).

המשיא את היתומה כשמשיאים גבאי צדקה את היתומה לא יפחתו לה מחמישים זוז (מטבע מדינה, שהם ששה ורבע דינרים רגילים). ואם יש בכיס של צדקה יותר — נותנים לה כראוי לה לפי כבודה. ונראה שבכל אלה לא נקבעו הסכומים הללו אלא בימיהם, ובזמן הזה נוהגים כפי הנהוג באותו זמן ומקום. וכתבו הפוסקים שאם אין בכיס סכום זה — ילוו הגבאים, אבל אינם צריכים ללוות כדי להוסיף על הסכום, אף שראוי לה לפי כבודה (ש"ך עפ"י ב"י בשם הר"נ) (רמב"ם ספר זרעים הלכות מתנות עניים פ"ח הט"ז. שו"ע יו"ד רנ, ב. וראה שם רנג, ב).

יתום ויתומה שבאו להתפרנס יתום ויתומה (ובכלל איש ואשה) הנזקקים לצדקה מקדימים את האשה למזונות ולכסות. (רמב"ם שם הט"ו. שו"ע שם רנא, ח).

יתום ויתומה שבאו להנשא יתום ויתומה הצריכים להנשא מקדימים לטפל בצורכי היתומה ואחר כך מטפלים ביתום. כברייתא המובאת כאן. (רמב"ם שם הט"ז. שו"ע שם).

מסורת הש"ס

ז. ירושלמי כתובות פ"ו ה"יד. וראה שם פ"יי ה"ג.
ח. ראה שם פ"יי ה"ג.
ט. כתובות סה,ב.
י. ירושלמי כתובות פ"ו ה"יה.
יא. תוספתא כתובות פ"ו ח. ראה הוריות יג,א.
יב. תוספתא שם.

גרסות

פרנא בכת"יי ועוד: **פורנא.**
כשאכניסנה בכת"יי יש: **לכשתבוא.**
אכסנה בכסותי יש בכת"יי ועוד: **אכסנה.**
המשיא... לא יפחות בכת"יי ובמקורות רבים: **המשיאין... לא יפחתו.**

לשון

פרנא
מקור המלה הוא ביוונית φερνή (פרני) שמשמעה נדוניה, מה שמביאה האשה מבית אביה. אבל בשימוש הלשון אצל חז"ל היא כוללת כנראה את כל הכספים המגיעים לאשה בכתובתה.

תותבי
המלה "תותבא" משמשת כתרגום של "שמלה", בעיקר לבגדי גברים.

רודיא
יש גרסות שונות למלה, ויש סבורים שהכוונה לאי רודוס (Ῥόδος) הסמוך ליוון. ולפי גרסות אחרות הכוונה היא לעיר בבבל.

ארנקי
מקור המלה הוא ביוונית ἀρνακίς (ארנקיס) שהוא בגד עשוי עור. בדברי חז"ל משמעות המלה היא: ארנק, כיס (אולי כיס עור) שמחזיקים בו כסף.

החיים

גמלים של ערביא
ממקורות אחדים נראה כי היו בזמן התלמוד ישובים יהודיים בערב, ומן הדברים האמורים כאן אפשר ללמוד כי יהודים אלה חיו והתפרנסו כמו רוב תושבי המקום, ומשום כך היו הגמלים עבורם הנכס העיקרי. שבטים יהודיים בערב (בחיבר ועוד) היו מצויים עוד דורות רבים לאחר תקופת התלמוד.

שבאו לינשא כל אחד לעצמו וצריכים עזרה מן הצדקה — משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבושתה של אשה שאיננה נשואה מרובה משל איש. ועוד בענין זה תנו רבנן [שנו חכמים]: יתום שבא לישא אשה, דואגים לו ככל האפשר לכל צרכיו: שוכרין לו בית, ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר: "כי פתח תפתח את ידך לו... די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו, ח) ודרשו חכמים: "די מחסורו" — זה הבית, "אשר יחסר" — זה מטה ושלחן, "לו" — זו אשה. וכן הוא אומר ראיה ש"לו" הוא רמז לאשה — "אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, יח). באותו ענין תנו רבנן [שנו חכמים]: "די מחסורו" — מכאן אנו למדים שאתה מצווה עליו (על העני) לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו. שהחובה היא למלא לו את מחסורו אבל אין חובה לתת לו עד שיתעשר. ומה שנאמר "אשר יחסר לו" הרי זה כולל אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו לשם כבודו. שאם הוא רגיל בדבר זה, הרי מניעתו הוא בגדר מחסורו שיחסר לו, ואינו נחשב למותרות. ומסופר, אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ הלל עצמו לפניו שלשה מילין, כדי שלאותו עני יתמלא כדי מחסורו. תנו רבנן [שנו חכמים]: מעשה באנשי גליל העליון שלקחו (שקנו) לעני בן טובים אחד מהעיר ציפורי משקל של ליטרא בשר בכל יום. ותוהים: ליטרא בשר מאי רבותא [מה הגדולה בזה]? אין זו נתינה מרובה כל כך, שצריך לספר עליה! אמר רב הונא: הכוונה היא ליטרא בשר משל עופות, שהוא בשר יקר בהרבה. ואיבעית אימא [ואם תרצה אמור] בליטרא במחיר ליטרא כסף קנו לו בשר ממש. רב אשי אמר הסביר באופן אחר: התם [שם] בגליל העליון כפר קטן היה, וכיון שנתנו לו ליטרה בשר, היו צריכים לשחוט לו בהמה, ובכל יומא הוה מפסדי חיותא אמטולתיה [בכל יום היו מפסידים בהמה אחת בגללו]. ועוד בעניני צדקה ההוא דאתא לקמיה דר' נחמיה [אחד שבא לפני ר' נחמיה] וביקש צדקה, אמר ליה [לו]: במה אתה סועד, מהי סעודתך הרגילה? אמר ליה [לו] דרכי לסעוד בבשר שמן ויין ישן. אמר לו: רצונך שתגלגל עמי (שתאכל יחד אתי) בעדשים? שזה היה מאכלו של ר' נחמיה. גלגל עמו בעדשים ומת, שלא היה רגיל באוכל זה. אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה. ותוהים: אדרבה, "אוי לו לנחמיה שהרגו לזה" מיבעי ליה [צריך היה לו לומר]. אלא הכוונה היתה: איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי [הוא זה שלא היה צריך לו לפנק את עצמו כל כך] שכיון שהיה מעודן כל כך, הוא עצמו גרם לכך שימות. ועוד מסופר, ההוא דאתא לקמיה דרבא [אחד שבא לפני רבא] לבקש צדקה, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר ליה [לו]: ולא חיישת לדוחקא דציבורא [ואינך חושש לדוחק הצבור] שאתה מטיל עליהם דרישות מרובות אלה? אמר ליה [לו]: אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא [וכי משלהם אני אוכל? משל הקדוש ברוך הוא אני אוכל], דתנינא [ששנינו]: "עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו" (תהלים קמה, טו). "בעתם" לא נאמר, אלא "בעתו" — מלמד שכל אחד ואחד נותן הקדוש ברוך הוא פרנסתו בעתו ואם כן, הפרנסה באה מהקדוש ברוך הוא, ובני אדם אינם אלא שליחים, ולכן איני משנה את דרכי. אדהכי [בינתיים] עד שהם משוחחים, אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני [באה אחותו של רבא שלא ראתה אותו שלוש עשרה שנה] ואתיא ליה [והביאה לו] כמתנה תרנגולת פטומה ויין ישן. אמר רבא בליבו מאי דקמא [מהו זה שלפני] שפתאם הביאו לי מאכל שאינני רגיל בו? ואז הבין שזו כעין תשובה למה שאמר לאותו עני. אמר ליה [לו] לעני: נענתי (נתרציתי) לך — קום אכול.

א תנו רבנן [שנו חכמים]: עני שאין לו כדי צורכו ואינו רוצה להתפרנס מן הצדקה — נותנין לו כסף לשום הלואה בדרך כבוד, וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, אלו דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה, וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה. על דברי חכמים תוהים: לשום מתנה? הא לא שקיל [הרי אינו רוצה לקחת] במתנה! ומשיבים: אמר רבא הכוונה היא לפתוח לו לשום מתנה, כלומר להציע לו מראש שרוצים לתת לו מתנה, ואם אינו מקבל כלל נותנים לו כהלוואה, אבל אחר כך מבין שנתנו לו מתנה ואין תובעים ממנו להחזיר. מי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משל עצמו, אלא לחיות מן הצדקה — נותנין לו לשום מתנה כצדקה, וחוזרין ונפרעין הימנו תו לא שקיל [שוב אינו לוקח]! אמר רב פפא: הכוונה היא לאחר מיתה נפרעים ממנו כל מה שלקח מן הצדקה. ר' שמעון אומר שלא כדברי חכמים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס — אין נזקקין לו, שאין חובה על הצבור לדאוג לאדם זה.

שֶׁבָּאוּ לִינָּשֵׂא — מַשִּׁיאִין אֶת הַיְּתוֹמָה וְאַחַר כָּךְ מַשִּׁיאִין אֶת הַיָּתוֹם, [א] מִפְּנֵי שֶׁבּוֹשְׁתָּהּ שֶׁל אִשָּׁה מְרוּבָּה מִשֶּׁל אִישׁ. תָּנוּ רַבָּנַן: [ב] יָתוֹם שֶׁבָּא לִישָׂא — שׁוֹכְרִין לוֹ בַּיִת וּמַצִּיעִין לוֹ מִטָּה וְכָל כְּלֵי תַּשְׁמִישׁוֹ, וְאַחַר כָּךְ מַשִּׁיאִין לוֹ אִשָּׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ"; "דֵּי מַחְסֹרוֹ" — זֶה הַבַּיִת, "אֲשֶׁר יֶחְסַר" — זֶה מִטָּה וְשֻׁלְחָן, [ג] "לוֹ" — זוֹ אִשָּׁה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ". תָּנוּ רַבָּנַן: [ד] "דֵּי מַחְסֹרוֹ" — אַתָּה מְצוּוֶּה עָלָיו לְפַרְנְסוֹ, וְאִי אַתָּה מְצוּוֶּה עָלָיו לְעַשְּׁרוֹ. "אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ" — [ה] אֲפִילּוּ סוּס לִרְכּוֹב עָלָיו, וְעֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו. [ו] אָמְרוּ עָלָיו עַל הִלֵּל הַזָּקֵן שֶׁלָּקַח לְעָנִי בֶּן טוֹבִים אֶחָד סוּס לִרְכּוֹב עָלָיו, וְעֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו. פַּעַם אַחַת לֹא מָצָא עֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו — וְרָץ לְפָנָיו שְׁלֹשָׁה מִילִין. תָּנוּ רַבָּנַן: מַעֲשֶׂה בְּאַנְשֵׁי גְּלִיל הָעֶלְיוֹן שֶׁלָּקְחוּ לְעָנִי בֶּן טוֹבִים אֶחָד מִציפּוֹרִי לִיטְרָא בָּשָׂר בְּכָל יוֹם. — לִיטְרָא בָּשָׂר מַאי רְבוּתָא? — אָמַר רַב הוּנָא: לִיטְרָא בָּשָׂר מִשֶּׁל עוֹפוֹת. וְאִיבָּעֵית אֵימָא: בְּלִיטְרָא בָּשָׂר מַמָּשׁ. רַב אַשִׁי אָמַר: הָתָם כְּפָר קָטָן הָיָה, בְּכָל יוֹמָא הֲוָה מַפְסְדֵי חֵיוָתָא אַמְטוּלְתֵּיהּ. [ז] הַהוּא דַּאֲתָא לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי נְחֶמְיָה, אֲמַר לֵיהּ: בַּמֶּה אַתָּה סוֹעֵד? אָמַר לוֹ: בְּבָשָׂר שָׁמֵן וְיַיִן יָשָׁן. — רְצוֹנְךָ שֶׁתְּגַלְגֵּל עִמִּי בַּעֲדָשִׁים? גִּלְגֵּל עִמּוֹ בַּעֲדָשִׁים — וָמֵת. אָמַר: אוֹי לוֹ לָזֶה שֶׁהֲרָגוֹ נְחֶמְיָה. — אַדְרַבָּה, אוֹי לוֹ לְנְחֶמְיָה שֶׁהֲרָגוֹ לָזֶה מִיבָּעֵי לֵיהּ! אֶלָּא, אִיהוּ הוּא דְּלָא אִיבָּעֵי לֵיהּ לְפַנּוּקֵי נַפְשֵׁיהּ כּוּלֵּי הַאי. הַהוּא דַּאֲתָא לְקַמֵּיהּ דְּרָבָא. אָמַר לוֹ: בַּמֶּה אַתָּה סוֹעֵד? אָמַר לוֹ: בְּתַרְנְגוֹלֶת פְּטוּמָה וְיַיִן יָשָׁן. אָמַר לֵיהּ: וְלָא חָיְישַׁתְּ [ח] לְדוּחֲקָא דְּצִיבּוּרָא? אָמַר לֵיהּ: אַטּוּ מִדִּידְהוּ קָאֲכִילְנָא? מִדְּרַחֲמָנָא קָאֲכִילְנָא, דְּתָנְיָא: "עֵינֵי כֹל אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ וְאַתָּה נוֹתֵן לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ", "בְּעִתָּם" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "בְּעִתּוֹ", מְלַמֵּד שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד נוֹתֵן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פַּרְנָסָתוֹ בְּעִתּוֹ. אַדְּהָכִי אַתַאי אַחְתֵּיהּ דְּרָבָא, דְּלָא חַזְיָא לֵיהּ תְּלֵיסְרֵי שְׁנֵי, וְאָתְיָא לֵיהּ תַּרְנְגוֹלֶת פְּטוּמָה וְיַיִן יָשָׁן. אֲמַר: מַאי דְּקַמָּא? אֲמַר לֵיהּ: [ט] נַעֲנַעְתִּי לָךְ, קוּם אֱכוֹל.

א תָּנוּ רַבָּנַן: אֵין לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס — נוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם הַלְוָאָה, וְחוֹזְרִין וְנוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: נוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה, וְחוֹזְרִין וְנוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם הַלְוָאָה. — לְשׁוּם מַתָּנָה? הָא לָא שָׁקֵיל! אָמַר רָבָא: לְפָתּוֹחַ לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה. יֵשׁ לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס — נוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה, וְחוֹזְרִין וְנִפְרָעִין מִמֶּנּוּ. — חוֹזְרִין וְנִפְרָעִין הֵימֶנּוּ? תּוּ לָא שָׁקֵיל! אָמַר רַב פַּפָּא: לְאַחַר מִיתָה. רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: יֵשׁ לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס — אֵין נִזְקָקִין לוֹ.

מסורת הש"ס

א. ראה יבמות ק,א. כתובות מט,א. הוריות יג,א.
ב. תוספתא כתובות פ"ו ח. ילקו"ש תורה תתצז.
ג. תוספתא שם. ספרי דברים קטז. מדרש תנאים דברים טו, ח.
ד. ספרי שם. מדת"נ שם.
ה. שם. תוספתא פאה פ"ד י. שם כתובות פ"ו ח.
ו. ירושלמי פאה פ"ח ה"ז. תוספתא פאה שם. ספרי שם. מדת"נ שם.
ז. ירושלמי פאה שם ה"ח. שם שקלים פ"ה ה"ד.
ח. (הביטוי) ביצה כה,ב. גיטין מה,א.
ט. (הביטוי) ברכות כח,א. תענית כ,ב.

גרסות

שבא לישא ויש שגרסו: **שבא בלא אשה.**
זה מטה ושלחן ויש שגרסו: **זו מטה.**
מצווה עליו יש בכ"י ועוד: **מצווה.**
משל עופות יש כת"י שגרסו: **מוח עופות.**
בשר ממש בכת"י יש: **בשר.**
בכל יומא הוה בכת"י יש: **וכל יומא הוו.**
פרנסתו בכת"י ועוד יש: **כדי פרנסתו.**

לשון

ליטרא
מקור המלה הוא ביוונית λίτρα (ליטרא), המשמשת ביוונית בכמה משמעויות — כמידת נפח, כמשקל, וכשם מטבע. מידת הנפח ליטרא היא פחות מ—300 סמ"ק, והיא איפוא כמות קטנה למדי של בשר, ואף משקל ליטרא יוונית הוא כ—327 גרם. אולם ליטרא (משקל זה) של כסף, היא כמובן סכום גדול מאד.

נענתי
הביטוי "ענעתי לך" משמש בדברי חכמים כביטוי של בקשת סליחה. וראה ברש"י שכנראה מפרשו משרש "ענה" במובן השיב, דיבר. כלומר, דיברתי יותר מן הראוי. ויש שפירשוהו משרש זה במובן של עינוי, אולי במשמעות — חטאתי כנגדך.

תוספות

וחכמים אומרים יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו — הני חכמים הם רבי שמעון דלעיל, ואם תאמר: והא לית ליה לרבי שמעון דברה תורה כלשון בני אדם במסכת ראש השנה (ח,א), ועוד, הא דדרשינן בפרק "אלו מציאות" (בבא מציעא לא,ב) "הקם תקים" "השב תשיב" אפילו מאה פעמים — אטו כולהו דלא כרבי שמעון? ואומר רבינו יצחק: דכל היכא דאיכא למידרש — דרשינן, ולא אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם אלא הכא, דלא מסתבר ליה למדרש כרבנן, דקרא משמע דבאין לו מיירי, כדכתיב "די מחסורו".

עיונים

אפילו סוס לרכוב עליו כתבו תר"י שמדובר דווקא בעני בן טובים, שהיה רגיל קודם לכן בזה. ובשם הגאונים מובא שלא אמרו דברים אלה אלא בעני שעדיין לא נתפרסם שהוא עני, ועושים לו כל אלה כדי שלא יוודע עניו לרבים, אבל לאחר שנתפרסם כעני נוהגים בו כבשאר העניים.
רץ לפניו שלשה מילין לכאורה תמוה כיצד זילזל הלל בכבוד תורתו, שהרי אף במקום מצוה המוטלת עליו (כהשבת אבידה) פטרו זקן ואינו לפי כבודו. וכתב הרא"ש בפרק "אלו מציאות" שבמקום שהוא פטור אסור לו לנהוג לפנים משורת הדין ולזלזל בעצמו! ויש שכתב שלפי שראה הלל שהיו הרצים מקבלים שכר מקופת הציבור רצה ללמד לאחרים שיתנדבו וירצו לפני אותו עני (קובץ שיעורים, חבר בן חיים).
בשר משל עופות המאירי (וכן במנורת המאור לר"י אלנאקוה) גרס: מוח של עופות. ובירושלמי פאה מסביר שהיה אותו עני רגיל לאכול תמיד עם אורחים ולכן נזקק לבשר הרבה.
לפנוקי נפשיה כתבו כמה מן המפרשים, כדי להסביר את הסתירות בענין זה בסוגייתנו, שיש להבחין בין אדם שהורגל מנעוריו בתפנוקים, שעבורו מניעת דבר שהורגל בו היא בגדר "די מחסורו"; לבין עני שמתפרנס מן הציבור והוא מרגיל עצמו בדברי מותרות.
בעתם לא נאמר וכו' הריא"ף מסביר כי כיון שנאמר קודם "אכלם" בלשון רבים, ואחר כך "בעתו" בלשון יחיד מלמד שגם כאשר אנשים רבים אוכלים יחד, מזמין הקב"ה למי שנזקק אוכל מיוחד בין רבים אלה. וראה במהרש"א המסביר (כדי ליישב הסתירה בין מעשה זה למעשה של ר' נחמיה) כי עני זה לא היה תמיד אוכל כך, אלא לפי שעה החקק למאכל משובח, והוא טעם הדרשה של "בעתו", שבזמן שהוא נזקק לכך מזמין לו הקב"ה את צורכו המיוחד.
נותנין לו לשום מתנה וטעמם של חכמים הוא שאם כדברי ר' מאיר יש לחשוש שעני זה לא ירצה לקבל דבר בהלוואה, שהרי יודע שאין לו ממה לשלם, ומשום כך פותחים לו לשם מתנה (איילת אהבים ועוד).

אורח ההלכה

יתום שבא לישא יתום שבא לישא — שוכרים לו בית ומכינים לו מטה ושאר כלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה, בברייתא המובאת כאן. (רמב"ם ספר זרעים הלכות מתנות עניים פ"ז ה"ד. שו"ע יו"ד רנ, א).
די מחסורו מצוה לתת לעני כפי מחסורו, אם בעיקר פרנסתו או בצרכים המיוחדים לו. שאם היה צריך לאוכל מיוחד מאכילים אותו. וכן אפילו בדברים שהיה רגיל בהם בימי עושרו, אם זקוק להם דואגים לו אף לסוס לרכב עליו ולעבד לרוץ לפניו. ומכל מקום אף שמצווה לפרנס את העני ולמלא מחסורו אין חובה על הציבור להעשיר אותו. (רמב"ם שם ה"ג. שו"ע שם).
אינו רוצה להתפרנס מצדקה עני הזקוק לצדקה שאינו רוצה לקבל מן הצדקה מערימים עליו ונותנים לו לשם מתנה או לשם הלוואה כדי שיקבל. כדברי חכמים. (רמב"ם שם ה"ט. שו"ע שם רנג, ט).
יש לו ואינו רוצה להתפרנס עשיר שמרעיב עצמו ועינו צרה בממונו, ורוצה להתפרנס מן הצדקה — אין משגיחים בו. כדברי ר' שמעון שהחכרו דבריו אחר כך בשם חכמים, לומר שהלכה כמותו. (רמב"ם שם ה"ט. שו"ע שם סעיף י).

שתזוח דעתו עליו — יגבה לבו לומר: דעתם לחזור ולגבות הימני, הומיל ותבעוני משכון — אין זו אלא הלואה, ויטול בלא כושם. שיאמר: אין לי משכון, והם יאמרו: טול בלא משכון. צינורא דדשא — חור שבמפתן ולוי הדלת סובב בו. ההוא יומא — אותו היום, שנתן העני לבו לדעת מי עומדים לו. כיון דחזא — העני. אנא שכיחנא בגו ביתא — ועניים מולאין אותי, לפיכך זכותי גדול. ומקרבא הנייתי — הנאתי מזומנת, שאני מחלקת לאם ובשר ומלח, אבל אתה נותן מעות לעניים, והם טורחים וקונים סעודה. מאי כולי האי — למה להם לבזבוז ולכנס לתנור? היא מוצאת — "והיא שלחה וגו'" אף על פי שבאתה ליטרף לא גילתה הדבר אלא אם כן יגלה הוא, ואם לא יגלה — נשרפת. עייפינהו = כפלינהו. סיאנקי — שם מקום. זוודאי קלילי — לידה קלה הכיומתי לדרך רחוקה שאני יולא לה. ומצלי עיניה — ומטה עיניו כלפי אחוריו, לראות שלא יבא רמאי ויתירה, שעושה עצמו עני, והעניים באים ומתירים אותם.

תוספות

דכתיב היא מוצאת — רבינו חננאל גריס מוצת, בלא אל"ף, לשון "ויצת אש בציון" (איכה ד).

אֵין לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס — אוֹמְרִים לוֹ: הָבֵא מַשְׁכּוֹן וְטוֹל, כְּדֵי שֶׁתְּזוּחַ דַּעְתּוֹ עָלָיו. תָּנוּ רַבָּנַן: ט "הַעֲבֵט" — זֶה שֶׁאֵין לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס שֶׁנּוֹתְנִים לוֹ לְשׁוּם הַלְוָאָה, וְחוֹזְרִין וְנוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה. "תַּעֲבִיטֶנּוּ" — זֶה שֶׁיֵּשׁ לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס, שֶׁנּוֹתְנִין לוֹ לְשׁוּם מַתָּנָה וְחוֹזְרִין וְנִפְרָעִין הֵימֶנּוּ לְאַחַר מִיתָה, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: יֵשׁ לוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְפַּרְנֵס, אֵין נִזְקָקִין לוֹ. וְאֶלָּא מָה אֲנִי מְקַיֵּים "תַּעֲבִיטֶנּוּ" — דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם.

ב יא מָר עוּקְבָא הֲוָה עָנְיָא בְּשִׁיבְבוּתֵיהּ, דַּהֲוָה רָגִיל כָּל יוֹמָא דְּשָׁדֵי לֵיהּ אַרְבָּעָה זוּזֵי בְּצִינּוֹרָא דְּדַשָּׁא. יוֹם אֶחָד אֲמַר: אֵיזִיל אֵיחֲזֵי מַאן קָעֲבֵיד בִּי הַהוּא טִיבוּתָא. הַהוּא יוֹמָא נָגְהָא לֵיהּ לְמָר עוּקְבָא לְבֵי מִדְרָשָׁא, אָתְיָא דְּבֵיתְהוּ בַּהֲדֵיהּ. כֵּיוָן דְּחַזְיוּהּ דְּקָא מַצְלֵי לֵיהּ לְדַשָּׁא — נָפַק בַּתְרֵיהוּ. רְהוּט מִקַּמֵּיהּ, עָיְילֵי לְהַהוּא אַתּוּנָא דַּהֲוָה גְּרוּפָה נוּרָא, הֲוָה קָא מִיקְלַיִין כַּרְעֵיהּ דְּמָר עוּקְבָא. אָמְרָה לֵיהּ דְּבֵיתְהוּ: שְׁקוֹל כַּרְעֵיךְ אוֹתֵיב אַכַּרְעַאי. חֲלַשׁ דַּעְתֵּיהּ. אָמְרָה לֵיהּ: יב אֲנָא שְׁכִיחְנָא בְּגַוֵּיהּ דְּבֵיתָא, וּמִקַּרְבָא אַהֲנֵיתִי. — וּמַאי כּוּלֵּי הַאי? — יג דַּאֲמַר מָר זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אֲמַר רַב, וְאָמְרִי לָהּ אָמַר רַב הוּנָא בַּר בִּיזְנָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא, וְאָמְרִי לָהּ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי: נוֹחַ לוֹ לְאָדָם שֶׁיִּמְסוֹר עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים. מְנָא לָן — מִתָּמָר. דִּכְתִיב "הִיא מוֹצֵאת". מָר עוּקְבָא הֲוָה עָנְיָא בְּשִׁיבְבוּתֵיהּ דַּהֲוָה רָגִיל לְשַׁדּוּרֵי לֵיהּ אַרְבַּע מֵאָה זוּזֵי כָּל מַעֲלֵי יוֹמָא דְּכִיפּוּרָא. — יוֹמָא חַד שָׁדְרִינְהוּ נִיהֲלֵיהּ בְּיַד בְּרֵיהּ, אֲתָא אֲמַר לֵיהּ: לָא צָרִיךְ. — אֲמַר: מַאי חָזֵית? — אֲמַר: מְפַנֵּק כּוּלֵּי הַאי! עַיְּיפִינְהוּ וְשַׁדְרִינְהוּ נִיהֲלֵיהּ. כִּי קָא נַיְחָא נַפְשֵׁיהּ אֲמַר: אֵיתּוּ לִי חוּשְׁבְּנַאי דִּצְדָקָה. אַשְׁכַּח דַּהֲוָה כְּתִיב בֵּיהּ שִׁבְעַת אַלְפֵי דִּינְרֵי סִיאַנְקִי. אֲמַר: זְוּדַאי קַלִּילִי, וְאוֹרְחָא רְחִיקְתָּא. קָם בַּזְבְּזֵיהּ לְפַלְגֵיהּ מְמוֹנֵיהּ. — הֵיכִי עָבֵיד הָכִי? יד וְהָאָמַר רַבִּי אֶילְעַאי, בְּאוּשָׁא הִתְקִינוּ: הַמְבַזְבֵּז — אַל יְבַזְבֵּז יוֹתֵר מֵחוּמֶשׁ! — הָנֵי מִילֵּי — מֵחַיִּים, שֶׁמָּא יֵרֵד מִנְּכָסָיו, אֲבָל לְאַחַר מִיתָה — לֵית לָן בָּהּ. טו רַבִּי אַבָּא הֲוָה צָיֵיר זוּזֵי בְּסוּדְרֵיהּ וּשְׁדֵי לֵיהּ לַאֲחוֹרֵיהּ, וּמַמְצֵי נַפְשֵׁיהּ לְבֵי עֲנִיֵּי, וּמְצַלֵּי עֵינֵיהּ מֵרַמָּאֵי. רַבִּי חֲנִינָא הֲוָה הַהוּא עַנְיָא דַּהֲוָה רָגִיל לְשַׁדּוּרֵי לֵיהּ אַרְבָּעָה זוּזֵי כָּל מַעֲלֵי שַׁבְּתָא. יוֹמָא חַד שָׁדְרִינְהוּ נִיהֲלֵיהּ בְּיַד דְּבֵיתְהוּ. אֲתָאי אָמְרָה לֵיהּ: לָא צָרִיךְ. — מַאי חָזֵית? — טז שְׁמָעֵי דַּהֲוָה קָאָמְרִי לֵיהּ: בַּמֶּה אַתָּה סוֹעֵד, אין לו ואינו רוצה להתפרנס מן הצדקה — אומרים לו: הבא משכון וטול הלוואה, כדי שתזוח (שתגבה) דעתו עליו כלומר שלא תהיה לו השפלה, אלא יחשוב שנותנים לו הלוואה, אף כי לאמיתו של דבר נותנים לו במתנה. תנו רבנן [שנו חכמים]: נאמר "ולא תקפץ את ידך מאחיך האביון... והעבט תעביטנו די מחסורו..." (דברים טו, ז—ח) ומדוע נוטלים משכון (עבוט), ואמרו "העבט" — זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה. "תעביטנו" — הוא זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משל עצמו, שנותנין לו לשום מתנה, וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה. וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס — אין נזקקין לו. ואלא מה אני מקיים, וכיצד אני מפרש את ההכפלה "תעביטנו"? שדברה תורה כלשון בני אדם, ואין חזרה זו משמעותית.

ב ועוד במעשה הצדקה: מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה [היה עני בשכנותו] דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא [שהיה רגיל מר עוקבא כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בתוך חור הדלת]. יום אחד אמר אותו עני: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא [אלך אראה מי עושה לי אותה טובה] שלא ידע מי נותן לו את הצדקה. ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא [אותו יום התאחר מר עוקבא בבית המדרש] אתיא דביתהו בהדיה [באה אשתו יחד אתו] לחלק את הצדקה, כיון דחזיוה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו [כיון שראו בני הבית של אותו עני שמטה את הדלת יצא העני אחריהם] לראות מי הם הנותנים, רהוט מקמיה [רצו, ברחו מלפניו] שלא רצו שיידע מי הם, עיילי להההוא אתונא דהוה גרופה נורא [נכנסו לכבשן שהיתה גרופה האש בו] אבל עדיין היה חם מאד, הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא [היו נשרפות רגליו של מר עוקבא מחמת החום]. אמרה ליה דביתהו: שקול כרעיך אותיב אכרעאי [הרם את רגליך ושים על דגלין] שאני אינני נכוית. חלש דעתיה [חלשה נפגעה דעתו] של מר עוקבא, שראה שאשתו צדקת גדולה ממנו שאינה נכוית על ידי האש, אמרה ליה [לו] לפייסו: אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהנייתי [אני מצוייה בתוך הבית וכשאני נותנת צדקה קרובה הנאתי] לפי שאני נותנת אותה בלחם ומזונות והעני נהנה מיד, ואילו אתה נותן להם כספים שאין בהם הנאה מיד, ולכן שכרי מרובה. ושואלים: ומאי כולי האי [ומה היה כל זה] שברחו עד כדי כך שנכנסו לתוך כבשן? ומשיבים: שאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה [ויש אומרים] שאמר זאת רב הונא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא, ואמרי לה [ויש אומרים] שאמר זאת ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: נוח [מוטב] לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים. מנא לן [מניין לנו] דבר זה — מתמר, דכתיב [שנאמר]: "...ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה לאמר לאיש אשר אלה לו אנכי הרה" (בראשית לח, כד—כה) שלא פרסמה שיהודה הוא זה שבא עליה, למרות שהיתה עלולה להשרף בכבשן האש, ומכאן למדים כמה צריך להזהר כדי שלא להלבין פנים. ועוד מסופר: מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורא [מר עוקבא היה עני בשכנותו שהיה רגיל לשלוח אליו ארבע מאות זוז כל ערב יום כיפור]. יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה [יום אחד שלח את הכסף אליו ביד בנו]. אתא אמר ליה [בא בחזרה הבן ואמר לו]: לא צריך העני ההוא צדקה. אמר מר עוקבא מאי חזית [מה ראית] שאתה אומר כך? אמר לו: חזאי דקא מזלפי ליה [ראיתי שמזלפים לו] יין ישן על הרצפה לבישום החדר. אמר מר עוקבא: אם הוא מפנק כולי האי [מפונק כל כך] וזקוק אף לכך הריהו צריך יותר! עייפינהו ושדרינהו ניהליה [כפל סכום המעות ושלח אליו]. כי קא ניחא נפשיה [כאשר נחה נפשו, כשעמד מר עוקבא למות] אמר: אייתו לי חושבנאי דצדקה [הביאו לי את חשבון הצדקה שלי]. אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דינרי סיאנקי [מצא שהיה כתוב בו שבעת אלפים דינרי זהב טובים] שנתן לצדקה, אמר: זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא [צידתי קלה והדרך רחוקה]. כלומר, אין סכום זה מספיק בשביל ללכת עמו לחיי העולם הבא. קם בזבזיה לפלגיה ממוניה [עמד ובזבז את חצי ממונו] לצדקה. ושואלים: היכי עבד הכי [איך עשה כן]? והאמר [והרי אמר] ר' אילעאי: באושא התקינו: המבזבז — אל יבזבז יותר מחומש מנכסיו לצדקה! ומשיבים: הני מילי [דברים אלה] אמורים שלא יבזבז מחיים, שמא ירד מנכסיו. אבל לאחר מיתה — לית לן בה [אין לנו בה איסור] ורשאי אדם לתת הרבה מאד לצדקה סמוך למותו. ועוד בדרכי נתינת הצדקה ר' אבא הוה צייר זוזי בסודריה [היה צורר מטבעות בסודרו] ושדי ליה לאחוריה [ומטיל אותו לאחוריו] וממצי נפשיה לבי עניי [והיה ממציא את עצמו אל בין העניים] שיוכלו לקחת ממנו בלא שיראה מי הם, אבל ומצלי עיניה [והיה מטה את עיניו] להציץ מי הם הלוקחים מרמאי (מפני הרמאים) שלא ייקח גנב את הכסף לעצמו. מסופר: ר' חנינא הוה ההוא עניא דהוה רגיל לשדורי ליה ארבעה זוזי כל מעלי שבתא [היה עני אחד שהיה רגיל ר' חנינא לשלוח לו ארבעה דינרים כל ערב שבת], יומא חד שדרינהו ניהליה ביד דביתהו [יום אחד שלח אותם אליו ביד אשתו]. אתאי אמרה ליה [באה בחזרה אמרה לו]: לא צריך העני לצדקה. שאל: מאי חזית [מה ראית] שאת אומרת כך? אמרה לו: שמעי דהוה קאמרי ליה [שמעתי שהיו אומרים לו] בתוך ביתו: במה אתה סועד

מסורת הש"ס

ט. ירושלמי שם. תוספתא פאה פ"ד יב. ספרי דברים קטז. מדת"ג דברים טו, ח.

י. ברכות לא,ב. יבמות עא,א. נדרים ג,א. גטין מא,ב. קדושין יז,ב. ב"מ לא,ב. צד,ב. סנהדרין נו,א. סד,ב. פה,ב. צ,ב. מכות יב,א. ע"ז כז,א. זבחים קח,ב. ערכין ג,א. כריתות יא,א. נדה לב,ב. מד,א. תו"כ קדושים פ"י א. ספרי במדבר קיב. מדרש לב מדות פ"ג.

יא. ב"ב י,ב. ילקו"ש תורה קמה.

יב. ראה תענית כג,ב.

יג. ברכות מג,ב. סוטה י,ב. ב"מ נט,א.

יד. כתובות נ,א. ערכין כח,א. ירושלמי פאה פ"א ה"א. שם כתובות פ"ד ה"ח. פסי"ר פכ"ה.

טו. ב"ב י,ב. ילקו"ש תורה תתצז.

טז. ראה ירושלמי פאה פ"ח ה"ח.

גרסות

שתזוח יש שגרסו: **שתנוח.**

אתיא דביתהו בהדיה יש בכת"י ועוד: **אמ' מאן דמי עלי כגופי איתתי אתאי דביתהו בהדיה.**

דחזיוה יש שגרסו: **דחזא.**

שימסור עצמו במקבילות ובכת"י יש: **שיפיל עצמו.**

מר עוקבא יש בכת"י: **ותו מר עוקבא.**

סיאנקי ויש שגרסו: **זיינקי** ויש בכת"י: **קיסרייני.**

זוודאי קלילי ויש בכת"י ועוד: **זוהין קלילא.**

ואורחא ויש שגרסו: **לאורחא.**

לבי עניי ויש בכת"י: **לביני עניי.**

לשון

סיאנקי

פירוש המלה אינו ברור, יש סבורים כי הוא משקל או מטבע השוה בערכו לחצי דירהם (שהוא 2,9 גרם) כסף. ונזכרים במקורות אחרים מטבעות אלה של זהב.

החיים

צינורא דדשא

צינורא דדשא הוא כנראה חור שהיה במפתן הבית שבו היו מכניסים את הציר הבולט שהיה מחובר לדלת עצמה. לשם נוחות הכנסתה והוצאתה של הדלת היה סדק סמוך ל"צינור" זה, שבו אפשר היה להכניס דברים קטנים.

אישים

מר עוקבא

מר עוקבא היה ראש הגולה בדור הראשון של אמוראי בבל.

מר עוקבא, נוסף לתפקידו המדיני (שאולי באותם הדורות עדיין לא קיבל את המשקל שהיה לו בדורות שלאחר מכן), היה מחכמי הדור החשובים. הוא היה בעיקר תלמידו של שמואל, אף כי נראה שהיה צעיר ממנו אך מעט, ולכן היה לו כתלמיד־חבר. מר עוקבא חי במושב הנשיאים בעיר כפרי ושם היה בית דינו.

בתלמוד הוא נזכר פעמים רבות, כנושא ונותן עם חכמי הדור, ודברי תורתו נמסרים על ידי רבים מן האמוראים בדורות שלאחר מכן. היו לו יחסים קרובים גם עם חכמי ארץ ישראל שהיה עימם בקשרי מכתבים.

כשם שהיה מגדולי התורה, כך היה מפורסם בחסידותו בכלל, ובמעשי הצדקה והחסד שלו בפרט. יתכן כי החכמים רב נתן בר מר עוקבא ומרי בר מר עוקבא היו בניו.

עיונים

דברה תורה כלשון בני אדם ראה בתוס' (ר"ה וחכמים) ועוד ראשונים שהעירו כי בדרך כלל מצאנו שר' שמעון דורש את הכפילות הזו. אלא שכאן סבור הוא שדרשת חכמים עוקרת את עיקר משמעו של המקרא המדבר בעני שאין לו דבר. ועיקרה של המחלוקת בענין "דברה תורה כלשון בני אדם" מבואר בירושלמי בלשון אחרת, שאין כאן הנחה כללית לגבי לשון התורה (שבודאי דורשים אותה בחכלית הדיוק בכל שינוי ותג) אלא בשאלה האם צורות לשוניות אלו הן "לשונות כפולים" שבאו להדגשה, או שהן צורות לשוניות לעצמן ואין בהן כדי ללמד.

אתיא דביתהו בהדיה כתב המאירי שכיון שאשתו כגופו לקחה מר עוקבא עמו ולא חשש שיש בכך משום פרסום הדבר לאחרים (וראה גרסות).

שימסור עצמו לתוך כבשן האש כתב המהר"ל בחדושי אגדות שבא הדבר ללמד שאף שהכבשן שורף ומכלה כל דבר גשמי, מכל מקום הלבנת פנים שיש בה פגיעה במהותו הנפשית־הרוחנית של אדם קשה יותר מאשר כליון גשמי.

היא מוצאת ראה בתוס' (ד"ה דכתיב) שהביאו גרסת רבנו חננאל שגרס כאן "מוצת" מלשון הצתת אש. והריטב"א טען בנגד זה שלא מצאנו גרסה זו במקרא כלל. אבל בערוך ובשאר מקורות המביאים דברי הר"ח מובאת דרשה זו בלשון "אל תקרי", כלומר שאף שהכתיב הוא "מוצאת" מכל מקום הקרי הוא כמו "מוצת". והסבירו לשון זו שאף כשהתחילה האש להציתה לא הלבינה פניו. ולעצם הדברים כתב הריטב"א שאף שמעשה תמר היה כרוך בהלבנת פנים ברבים, מה שאין כן במעשה של מר עוקבא, מכל מקום למדים מתמר כמה חמור עון זה של הלבנת פנים.

עייפינהו ושדרינהו היו שדנו בשאלה האם עני שיש לו מאתים זוז רשאי לקבל מן הצדקה, ונראה שיש לחלק בין המקבל צדקה מקופת הציבור למי שנותנים לו צדקה לפי כבודו על ידי יחיד. וכתב המאירי, שמכאן למדים שפעמים אף שרואים שהעני מתנהג בדרך עשירות ופינוק, לא תמיד הוא עושה זאת משום שרוצה בכך אלא הוא חייב לשמור את מעמדו ברבים, שלא ידעו כמה עני הוא (כמובא לעיל בשם הגאונים, שבעני כזה נותנים לו אף דברי תפנוקים).

אורח ההלכה

שדי ליה בצינורא דדשא מן הדרכים המעולות בצדקה שנותן צדקה בסתר ואין המקבל יודע ממי קיבל, כדרך מר עוקבא שהיה משאיר הצדקה בפתח הבית. (רמב"ם שם פ"י ה"ט. שו"ע שם רמט, ח).

אל יבזבז יותר מחומש וכו' אין לאדם לבזבז לצדקה יותר מחומש רכושו כדי שלא יצטרך הוא לבריות. ולא אמרו דבר זה אלא מחיים, אבל בשעת מותו יכול אדם לתת צדקה כמה שירצה, כדרך שנהג מר עוקבא, וכפי שלמדו מכאן בגמרא. (שו"ע שם סעיף א בהגהה).

צייר זוזי בסודריה מדרכי הצדקה החשובות (אף שהיא פחותה מן הדרך שאין המקבל יודע) היא שנותן באופן שהמקבל יודע ממי לקח, אבל אין הנותן יודע למי נתן, כדרך שעשה ר' אבא. (רמב"ם שם ה"י. שו"ע שם סעיף ט).

בטלי כסף או בטלי זהב [במפות לבנות או במפות צבועות]? הרי שאינו נזקק לצדקה! **אמר** ר' חנינא: **היינו דאמר** [הוא שאמר] **ר' אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין** שמבקשים צדקה בלי להיות זקוקים לכך, **שאלמלא הן** שנותנים לנו איזשהו צידוק, **היינו חוטאין בכל יום** שאין אנחנו נותנים לעניים כל צורכם, **שנאמר: "ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא"** (דברים טו, ט). **ותני** [ושנה] **ר' חייא בר רב מדיפתי, ר' יהושע בן קרחה אומר: כל המעלים עיניו מן הצדקה ואיננו נותן — כאילו עובד עבודה זרה, כתיב הכא** [נאמר כאן] בענין צדקה **"השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו'"** (שם), **וכתיב התם** [ונאמר שם] בעבודה זרה **"יצאו אנשים בני בליעל"** (שם יג, יד), **מה להלן בני בליעל הוא עבודה זרה אף כאן משמעו עבודה זרה. תנו רבנן** [שנו חכמים]: **המסמא את עינו** (עושה עצמו כאילו הוא עיוור) **והמצבה** (והמנפח) **את בטנו** כאילו הוא חולה, **והמקפח את שוקו** כאילו היתה מכווצת, כדי ליהנות מן הצדקה — **אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך** באמת, כלומר שכך יקרה לו. ובכלל, **המקבל צדקה ואין צריך לכך — סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך,** שיהא זקוק באמת לצדקה.

א תנן התם [שנינו במשנה שם] איזהו עני שמותר לו לקבל צדקה — שיש לו פחות ממאתיים זוז, אבל **אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו** להשלים לסכום זה, אלא מחשבים רק את סכום הכסף שיש לו. ושואלים: **ולא? והתניא** [והרי שנויה ברייתא]: **היה קודם לכן משתמש בכלי זהב — ישתמש בכלי כסף, היה משתמש בכלי כסף — ישתמש בכלי נחושת,** משמע שמחייבים אותו למכור לפחות מקצת כלי תשמישו! **אמר רב זביד לא קשיא** [אין זה קשה] **הא** [זה] **במטה ושולחן** — שהוא צריך למכור ולקנות זולים יותר, **הא** [זה] **בכוסות וקערות** אין מחייבים אותו למכור. ושואלים: **מאי שנא** [במה שונה] **כוסות וקערות דלא** [שלא] חייב למכור **דאמר מאיסי לי** [שאומר מאוסים הם עלי] הכלים הזולים, ואיני יכול לאכול בהם. **אם כן מטה ושולחן נמי** [גם כן] **אמר לא מקבל עילואי** [איני יכול לסבול אותם] שהם גורמים לי אי נוחיות. **אמר רבא בריה** [בנו של] **רבה:** מדובר פה **בצעצוע,** כגון **מחרישה דכספא** [מחרישה של כסף] שעל שולחנו, שחפצים כאלה צריך למכור, אבל דברים שהם עיקר צרכיו — אין מחייבים אותו. **רב פפא אמר: לא קשיא** [אין זה קשה] שאפשר לפרש: **כאן קודם שיבא לידי גיבוי** (לפני גבייה) שבית דין לא בא לגבות ממנו, שעדיין לא לקח צדקה, וצריך להעריך את רכושו — אינו צריך למכור. **כאן לאחר שיבא לידי גיבוי** אם בית דין בא לגבות, לאחר שנודע שיש לו יותר ממאתיים זוז, ונטל שלא כדין ובית דין נוטלים ממנו מה שלקח, צריך לדקדק גם במכירת כלי תשמישו.

ב משנה יתומה שהיתה קטנה **שהשיאתה אמה או אחיה** אפילו **מדעתה** (מרצונה), **וכתבו לה נדוניה במאה או בחמשים זוז, יכולה היא משתגדיל** (כאשר היא גדלה) **להוציא מידן** מידי היורשים את הנדוניה **מה שראוי להינתן לה,** שהוא עשירית מהנכסים, ומה שהסכימה לפחות מהקצבה הרגילה בעודה קטנה אינו נחשב. **ר' יהודה אומר:** זה הכלל הוא **אם השיא האב** בחייו **את הבת הראשונה** ומת — **ינתן לשניה כדרך שנתן לראשונה. וחכמים אומרים:** אין לדבר זה קיצבה פשוטה, **כי פעמים שאדם עני והעשיר, או עשיר והעני,** ואי אפשר לתת קיצבה לפי מה שנתן לבת הראשונה, **אלא שמין** (מעריכים) **את הנכסים ונותנין לה** חלק מסויים מהם.

מסורת הש"ס

א. ראה ב"מ עח,ב.
ב. ירושלמי פאה פ"ח ה"ח. ויק"ר פל"ד י. רא"ד פ"ה ט. ילקו"ש תורה תרסה. שס תתצז.
ג. ב"ב י,א. תוספתא פאה פ"ד כ.
ד. ירושלמי פאה שם. תוספתא פאה שם יד.
ה. פאה פ"ח מ"ח.
ו. ירושלמי פאה פ"ח ה"ז. תוספתא פאה פ"ד יא.
ז. ב"מ קיג,ב.
ח. ירושלמי כתובות פ"ד ה"י"ב. תוספתא כתובות פ"ו ח.

גרסות

בטלי... בטלי בכת"י"מ: **בכלי... בכלי.**
ותני רבי חייא יש בכת"י: **דתני חייא** ויש: **תני חייא.**
בטנו ויש בכת"י ועוד: **כריסו.**
והמקפח יש בכת"י: **והמקפה** וגם: **והמקפא** ויש: **המעבה.**
שוקו יש בכת"י: **שוקיו כדי לקבל צדקה.**
המקבל — לידי כך בכת"י רבים ובהרבה מקורות חסר משפט זה.
שהשיאתה יש במקורות: **שהשיאוה.**
מדעתה בכת"י ועוד: **לדעתה.**
אם השיא יש בכת"י: **אם השיא האב.**

לשון

טלי
מקור המלה ומשמעותה המדוייקת אינם ברורים. מן הענין נראה כי זהו כלי או מפה המשמשים לצורך סעודה. אם כי יש סבורים שמקור המלה הוא ביוונית τύλη (טוילי) במובן — מצע, ספה.

תוספות

בטלי כסף או בטלי זהב — והא דלא עייפינהו ושדרינהו כמו מר עוקבא דלעיל — משום דבהנך דברים לא שייך פינוק, אלא ודאי עשיר היה.

טלי זהב — מפה צבועה בתולעת שני, אדומה כזהב, דומיא דההיא ד"השוכר את האומנין" (בבא מציעא עח,ב).

כאן לאחר שבא לידי גיבוי — פירש בקונטרס: שנטל לקט שכחה ופאה, ונודע שהיה עשיר, ובאין בית דין לגבות מה שנטל. אף על גב דהוי ממון שאין לו תובעין — איכא למימר דמשום קנסא גובין ממנו. ואפילו אם תמצי לומר בעלמא כהאי גוונא בבעל חוב מסדרין ואין מחייבין אותו למכור, הכא משום קנסא — מחייבין אותו למכור. ורבינו תם פירש: קודם שיבא לידי גיבוי — שאינו נוטל מקופה של צדקה אלא מדברים שהם של הפקר, כגון לקט שכחה ופאה. וכאן לאחר שבא לידי גיבוי — שנוטל מקופה של צדקה — מחייבין אותו למכור. וקשה קצת: דמשנה דאין מחייבין אותו למכור גבי לקט שכחה ופאה, ומשמע דברייתא נמי דמחייבת אותו למכור, גבי לקט שכחה ופאה מתניא.

א בְּטָלֵי כֶסֶף אוֹ בְּטָלֵי זָהָב? אָמַר: הַיְינוּ דַּאֲמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: ב בּוֹאוּ וְנַחֲזִיק טוֹבָה לָרַמָּאִין, שֶׁאִלְמָלֵא הֵן הָיֵינוּ חוֹטְאִין בְּכָל יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר "וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא". ג וְתָנֵי רַבִּי חִיָּיא בַּר רַב מְדִיפְתִּי, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר: כָּל הַמַּעֲלִים עֵינָיו מִן הַצְּדָקָה — כְּאִילוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. כְּתִיב הָכָא "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל וגו'" וּכְתִיב הָתָם "יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל", מַה לְּהַלָּן עֲבוֹדָה זָרָה — אַף כָּאן עֲבוֹדָה זָרָה. תָּנוּ רַבָּנַן: ד הַמְסַמֵּא אֶת עֵינוֹ, וְהַמַּצְּבֶה אֶת בִּטְנוֹ, וְהַמְקַפֵּחַ אֶת שׁוֹקוֹ — אֵינוֹ נִפְטָר מִן הָעוֹלָם עַד שֶׁיָּבֹא לִידֵי כָּךְ. הַמְקַבֵּל צְדָקָה וְאֵין צָרִיךְ לְכָךְ — סוֹפוֹ אֵינוֹ נִפְטָר מִן הָעוֹלָם עַד שֶׁיָּבֹא לִידֵי כָּךְ.

א תְּנַן הָתָם: ה אֵין מְחַיְּבִין אוֹתוֹ לִמְכּוֹר אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת כְּלֵי תַשְׁמִישׁוֹ. — וְלָא? וְהָתַנְיָא: ו הָיָה מִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי זָהָב — יִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי כֶסֶף, בִּכְלֵי כֶסֶף — יִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי נְחוֹשֶׁת! — אֲמַר רַב זְבִיד: לָא קַשְׁיָא; הָא — בְּמִטָּה וְשׁוּלְחָן, הָא — בְּכוֹסוֹת וּקְעָרוֹת. — מַאי שְׁנָא כּוֹסוֹת וּקְעָרוֹת דְּלָא — דְּאָמַר: מְאִיסֵי לִי, מִטָּה וְשׁוּלְחָן נַמִּי אָמַר: לָא מִקַּבֵּל עִילְוָאי! ז אֲמַר רָבָא בְּרֵיהּ דְּרַבָּה: בְּמַחֲרִישָׁה דְּכַסְפָּא. רַב פַּפָּא אָמַר: לָא קַשְׁיָא; כָּאן — קוֹדֶם שֶׁיָּבֹא לִידֵי גִיבּוּי, כָּאן — לְאַחַר שֶׁיָּבֹא לִידֵי גִיבּוּי.

ב משנה ח יְתוֹמָה שֶׁהִשִּׂיאָתָהּ אִמָּהּ אוֹ אָחִיהָ מִדַּעְתָּהּ, וְכָתְבוּ לָהּ בְּמֵאָה אוֹ בַחֲמִשִּׁים זוּז — יְכוֹלָה הִיא מִשֶּׁתִּגְדַּיל לְהוֹצִיא מִיָּדָן מַה שֶּׁרָאוּי לְהִנָּתֵן לָהּ. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: אִם הִשִּׂיא אֶת הַבַּת הָרִאשׁוֹנָה — יִנָּתֵן לַשְּׁנִיָּה כְּדֶרֶךְ שֶׁנָּתַן לָרִאשׁוֹנָה. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים — פְּעָמִים שֶׁאָדָם עָנִי וְהֶעָשִׁיר, אוֹ עָשִׁיר וְהֶעָנִי, אֶלָּא: שָׁמִין אֶת הַנְּכָסִים וְנוֹתְנִין לָהּ.

עיונים

טלי כסף וכו' הר"ח פירש שמדובר בקערות כסף וזהב. ואילו רש"י ותוס' מסבירים (עפ"י ב"מ עח,ב) שהכוונה היא למפות לבנות ככסף או אדומות כזהב. ויש שהסבירו שהן מפות הרקומות בחוטי כסף וזהב. הרבה מפרשים ראשונים ואחרונים דנו בשאלה מפני מה הגיב ר' חנינא כך, ומדוע לא נהג כמר עוקבא שכפל לעני מפונק את הצדקה? ונראה כי לדעת התוס' במקרה כזה מחייבים את העני למכור כלים יקרים שיש בידו כיון שאינם לצרכי גופו ממש (ואולי משום כך הסבירו שמדובר במפות ולא בקערות). ויש שכתבו כי מאחר שהיו לאותו עני גם כלי כסף וגם כלי זהב, ודאי היה צריך למכור חלק מהם, גם אם הוא מפונק (שטמ"ק). וכעין זה כתב באילת אהבים, שכיון שמוכח שיכול להשתמש בין בשל כסף בין בשל זהב, ודאי אינו זקוק לשניהם. ובמאירי תירץ בשתי דרכים אחרות. אם משום שר' חנינא היה גבאי צדקה, וכאמור להלן יש לחלק בין המקבל מן היחיד למקבל מקופת הציבור. או שכאן ידעו בעני זה שגם קודם לא היה חי ברווחה, ורק מכספי הצדקה נוהג פינוק זה בעצמו.

נחזיק טובה לרמאין בירושלמי במסכת פאה ובמדרש עוד הרחיבו את הדיבור בכך, ואמרו שאף שמן המקרא (ראה גם שמות כב, כב—כג) אפשר ללמוד כי המעלים עינו מן הצדקה היה מיד חייב מיתה. ואף שייתכן שיהא עני הגון הקורא אל ה', מכל מקום אין נענשים על כך, שהרי יש לו לאדם מקום להצטדק, שחשב שמא עני זה אינו הגון (וראה בריא"ף ועוד).

כאילו עובד עבודה זרה כי אדם היודע שעושרו בא לו מאת ה' נותן מכספו לצדקה, וזה שאינו נותן מראה שסבור שרק כוחו ועוצם ידו הם המקור לכל, ויש בכך מעין עבודה זרה — שמעמיד את עצמו במקור הכל.

המקפח את שוקו הגרסה שלפנינו "מקפח" שמשמעה שובר, מובנת היטב בדברי תר"י המסבירים כי מדובר באדם המראה כאילו שוקו שבורה. ודברי רש"י עולים יפה לפי הגרסה "מקפה" — במובן מגביה, מרים רגלו, שמראה כאילו אינו יכול להניחה על הקרקע (שטמ"ק). ובשם הגאונים פירשו מקפה — במובן מעבה, שמראה כאילו שוקו נפוחה. ובערוך גרס "מקבה" שם קב ברגלו.

במחרישה דכספא רוב המפרשים מסבירים שאין מדובר כאן במחרישה ממש, שאין דרך לעשותה מכסף (ולו רק בגלל רכותה של המתכת) אלא במגרדת שמשתמשים בה בבית המרחץ, שרק מתי מעט יש להם מגרדת עשויה מתכות יקרות (ערוך, רי"ף בשם הגאונים). אבל היו שפירשו שהיא כעין מחרישה קטנה שהיו עובדים בה בגינה.

שיבוא לידי גיבוי בפירוש הדברים יש שיטות שונות. רש"י מסביר שיש לחלק בין מי שבא לידי גיבוי — זה שנמצא שנטל צדקה שלא כדין, כגון שלקח לקט שכחה ופאה כשאינו בגדר עני, שבית דין גובים ממנו מה שלקח, ולאחר שגובים ממנו אף מפקיעים ממנו כלים יקרים שאינו נזקק להם. ורוב המפרשים אינם מקבלים את שיטת רש"י, אלא שאף הם נחלקו בדעותיהם. הרשב"א מביא בשם ר"ת (וכן הוא בתוס' ד"ה כאן, אלא שיש חילוקי גרסות בדבר) שהחילוק הוא בין זה שנוטל מן ההפקר, כגון לקט ופאה שאין מחייבים אותו למכור כלי ביתו ובין זה שנוטל מן הצדקה, שגבאי הצדקה הם שאוספים כסף עבורו ("בא לידי גיבוי"). שיטה דומה יש לר"ח, המחלק בין הנוטל כסף מקופת צדקה של הציבור (והוא ש"בא לידי גיבוי") לבין עני שעדיין אין עניותו מפורסמת אלא שיחידים מפרנסים אותו משלהם (וכן פירשו הרי"ף והרי"ד). והריטב"א מביא (והיא כנראה, כדברי רק"ו, שיטת הרא"ה) שאם היו לו כלים יקרים קודם שהחלו לגבות עבורו מן הצדקה — כיון שהיה רגיל בהם אינו חייב למכור, אבל אם נזדמנו לו כלים לאחר מכן — חייב למוכרם. ואילו הרא"ש מביא בשם ר"ת שיטה הפוכה, שקודם שבא לידי גיבוי, כלומר לפני שבא ליטול מן הצדקה — חייב למכור, אבל אם היה כבר מקבל צדקה ונזדמנו לו כלים — אינו חייב למוכרם.

יתומה שהשיאתה... מדעתה הרי"ד מסביר בפשטות ש"מדעתה" בא לומר שהיה תוקף לנישואין, כי קטנה שהשיאוה שלא מדעתה אין בנישואיה כל תוקף ויוצאה אף בלא מיאון. ואילו רש"י מסביר (ראה בשטמ"ק) ש"מדעתה" מתייחס לכך שקיבלה סכום זה של נדוניה מדעתה והסכימה לכך, אלא כיון שקטנה היתה אין מחילתה נחשבת. והיו שאמרו כי לפירוש זה אין לשון המשנה מיושבת, שהיה ראוי לכתוב "וכתבו לה מדעתה". ולכן מסביר רבנו ברוך שאם היתה מוחלת במפורש היה ממש במחילתה, אלא כאן מדובר שהשיאוה מדעתה, ולא מחתה בשעת מעשה, שאומרים שאין בכך מחילה.

במאה או בחמישים את הפירוט הזה מסבירים כי יש בו חידוש לשני צדדים. שאף אם נתנו לה חמישים בלבד (שהוא הפחות שבשיעורים, כמבואר במשנה הקודמת) מכל מקום עד שתגדיל אינה יכולה לדרוש עוד. ומצד שני אף אם הוסיפו ונתנו לה הרבה יותר (מאה), אין אומרים שבכך כבר יצאו ידי חובתם (תוי"ט ועוד).

יכולה היא משתגדיל כתב במלא"ש שיש בכך הדגשה, שגם אם כתב בעלה לאחים שהוא מוותר על כל תביעה נוספת, בכל זאת יכולה היא למחות כשתגדל.

להוציא מה שראוי לה נחלקו דעות המפרשים האם יש במשנה שתי דעות או שלש (תנא קמא, ר' יהודה וחכמים) ובביאור חילוקי הדעות בשיטות הללו. והרמב"ן ותלמידיו סבורים כי יש כאן שלש דעות שונות. שיטת חכמים היא שתמיד הולכים אחר שומת הנכסים, ודעת ר' יהודה היא שקובעים לפי השיעור שנתן כבר לאחת מבנותיו, ושיטת רבי לקמן (שיש אומרים שהיא שיטת תנא קמא) שנותנים עישור נכסים מן הסתם, אלא אם כן אמדוהו לשיעור אחר.

שמין את הנכסים ביאור הדברים הוא כדברי התוספתא, שבודקים כמה נותנים אנשים אחרים שיש להם רכוש דומה לבנותיהם (ר"ג, רק"ו ועוד).

אורח ההלכה

המעלים עיניו מן הצדקה כל המעלים עיניו מן הצדקה נקרא בליעל, וכאילו עובד עבודה זרה. ומאד יש להזהר בצדקה כי אפשר שיבוא לידי שפיכות דמים, שימות העני המבקש אם לא יתן לו מיד. (רמב"ם ספר זרעים הלכות מתנות עניים פ"י ה"ג. שו"ע יו"ד רמז, א).

המסמא את עינו וכו' מי שאינו צריך ליטול צדקה ומרמה את העם ונוטל — אינו מת עד שיצטרך לבריות. (רמב"ם שם הי"ט. שו"ע שם רנה, ב).

אינו חייב למכור כלי תשמישו מי שיש לו בית וכלי בית רבים ואין לו מאתים זוז — הרי זה מותר ליטול מן הצדקה, ואינו צריך למכור את כלי ביתו אפילו הם של כסף או זהב. ודברים אלה אמורים בכלי אוכל או מלבושים ומצעות וכיוצא בהם. אבל אם היו לו כלים אחרים יקרים ימכרם ולא יטול מן הצדקה. כדברי רבא בריה דרבה. ומה שאין מחייבים אותו למכור כלים יקרים הוא דווקא כשאינו נוטל מקופת הצדקה אלא מיחידים, אבל אם בא ליטול מן הקופה — אין נותנים לו עד שימכור כליו. כדברי רב פפא. שנראה שלא נחלקו רבא בריה דרבה ורב פפא, והלכה כדברי שניהם, וכן דעת הרי"ף והרמב"ם (כ"מ). (רמב"ם שם פ"ט הי"ד. שו"ע שם רנג, א).

יתומה שהשיאוה אמה או אחיה יתומה קטנה שהשיאוה אמה או אחיה אפילו מדעתה, ונתנו לה סכום מסויים לנדוניה, כאשר תגדל יכולה היא להחציא מידם את הנדוניה הראויה לה. ואפילו שתקה זמן רב לאחר שגדלה יכולה היא לתבוע אחר כך את המגיע לה (טור, מ"מ בשם הרשב"א ועוד). (רמב"ם ספר נשים הלכות אישות פ"כ הי"ב. שו"ע אה"ע קיג, ז).